

ΤΟ ΔΟΚΙΜΙΟΓΡΑΦΙΚΟ ΕΡΓΟ ΤΟΥ ΒΑΣΙΛΗ ΒΙΤΣΑΞΗ*

Οά επικεντρώσω την εισήγησή μου στο δοκιμιογραφικό έργο του άποψινοῦ τιμωμένου μας και ιδιαίτερα θά σχολιάσω τὸ τελευταίο σημαντικό δοκίμιό του, τὴν *Ἀναφορά στὴν ποίηση* (1997).

Ἀπὸ τὴν ἀρχαία ἐποχὴ καὶ ἕως σήμερα κάθε ἀναφορά στὴν ποίηση ὑπῆρξε μία ἐπίπονη καὶ σχεδὸν καταδικασμένη ἐκ τῶν προτέρων προσπάθεια νὰ ἀναλυθεῖ ἓνα ἀπὸ τὰ πιὸ σύνθετα καὶ περίπλοκα φαινόμενα τῆς καλλιτεχνικῆς δημιουργίας. Ἡ ποίηση εἶναι ἀπὸ τὴ φύση τῆς ἀπροσδιόριστῆ καὶ ξεφεύγει ἀπὸ κάθε ἀναλυτικὸν ὄρισμό, ἐνῶ ἡ ἴδια τῆς ἡ περιγραφή δύσκολα ξεπερνάει τὸ ἐπίπεδο μιᾶς προσωπικῆς ἐντύπωσης γιὰ τὸ τί ἓνα ἄτομο θεωρεῖ ὠραῖο καὶ τί ὄχι, παραμένοντας ἔτσι στὸ ἐπίπεδο τοῦ μερικοῦ, τοῦ ὑποκειμενικοῦ, χωρὶς εὐρύτερη συλλογικὴ ἐφαρμογὴ καὶ σημασία.

Στὸν αἰῶνα μας, μετὰ τὴν ὑπέροχη *Ποιητικὴ* (1933) τοῦ Κωστῆ Παλαμᾶ¹, τὰ *Ἑπτὰ κεφάλαια γιὰ τὴν ποίηση* (1935) τοῦ Κ. Θ. Δημαρᾶ² καὶ τὸν *Διά-*

* Εἰσήγηση γιὰ τὸ δοκιμιογραφικὸ ἔργο τοῦ Βασίλη Βιτσαξῆ κατὰ τὴν ἀναγόρευσὴ του σὲ ἐπίτιμον διδάτορα τοῦ Τμήματος Φιλολογίας τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς. Ἐκφωνήθηκε στὴ Μεγάλῃ Αἴθουσᾳ Τελετῶν τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν τὴν 26ῃ Μαΐου 1999.

1. Κωστῆ Παλαμᾶ, *Τὰ Χρόνια μου καὶ τὰ Χαριτιά μου, Ἡ Ποιητικὴ μου*. Α'. Ἐν Ἀθήναις, Ἐκδόται: Ἰωάννης Δ. Κολλάρος & Σία, Βιβλιοπωλεῖον τῆς «Ἑστίας», 1933 (=Κωστῆ Παλαμᾶ, *Ἄπαντα*, τόμ. 10, Μπίρης, [Ἀθήνα 1967], σελ. 403-573).

2. Μὲ τὸν τίτλο αὐτὸν δημοσιεύθηκε γιὰ πρώτη φορὰ στὸ περιοδικὸ *Τὰ Νέα Γράμματα*, Χρόνος Α' (1935), σελ. 273-285 καὶ 367-383. Μέσα στὸ ἴδιο ἔτος (1935) κυκλοφόρησε καὶ ὡς αὐτοτελὲς ἀνάτυπο ἀπὸ τὶς Ἐκδόσεις «Κασταλία», «σὲ μερικὰ σημεία πληρέστερο». Πρώτῃ ἐκδοσὴ, καὶ μὲ τὸν τίτλο *Δοκίμιο γιὰ τὴν ποίηση*, κυκλοφόρησε ἀπὸ τὶς Ἐκδόσεις Γκοβόστῃ τὸ 1943. Στὴν ἐκδοσὴ αὐτὴ προστέθηκαν (στὸ Πρῶτο Μέρος) τὰ κεφάλαια Η' καὶ Θ' καὶ ὁλόκληρο τὸ Μέρος Δεύτερο. Νεώτερη καὶ πληρέστερη μορφή: Κ. Θ. Δημαρᾶς, *Δοκίμιο γιὰ τὴν ποίηση* (1943), Δεύτερη Ἐκδοσὴ (μὲ ἓνα σχόλιο τοῦ 1990), Ἐκδόσεις Νεφέλη, Ἀθήνα 1990 [Φιλολογία καὶ Κριτικὴ ἀρ. 1, Διευθυντῆς σειρᾶς: Γ. Π. Σαββίδης].

λογο για την ποίηση Σεφέρη και Τσάτσου (1938-1939)³, νομίζω ότι δεν σημειώθηκαν στη σχετική βιβλιογραφία έργα ανάλογης συστηματικής και πολύπλευρης προσπάθειας για την παρουσίαση του ποιητικού λόγου και, γενικότερα, του τρόπου με τον οποίο τον προσεγγίζουμε, τον κατανοούμε και τον αξιολογούμε. Η μεγάλη άνηυση της ποίησης στον αιώνα μας θα μπορούσαμε να πούμε ότι συμπορεύτηκε με αντίστοιχη λείανση των αναλυτικών μας εργαλείων, δια μέσου των οποίων είναι δυνατόν να περιγράψουμε με ευθυβολία και ακρίβεια τη λειτουργία του ποιητικού λόγου.

Το βιβλίο του Βασίλη Βιτσαξή⁴ έρχεται ουσιαστικά ως επιστέγασμα και κορύφωση μιας φιλόδοξης και πολυεπίπεδης προσπάθειας του ίδιου, που εκδηλώθηκε στο παρελθόν με πρωτότυπα λογοτεχνικά έργα, λογοτεχνικές μελέτες, φιλοσοφικές σπουδές και λογοτεχνικές μεταφράσεις. Η πνευματική παρουσία του, επομένως, και η εντρύφσή του σε ποικίλες εκφάνσεις της καλλιτεχνικής δημιουργίας μάς προδιαθέτει ν' αντικρύσουμε το βιβλίο αυτό όχι σαν μία αποσπασματική και τυχαία προσπάθεια έρμηνευτικής και αισθητικής προσέγγισης στην ποίηση, αλλά ως κάτι περισσότερο· ως την ολοκλήρωση μιας πορείας μέσα στον ίδιο τον καλλιτεχνικό λόγο, ως την άρτίωση μιας πολύπλευρης βιωματικής σχέσης με τη γραφή και την ίδια την πράξη της δημιουργίας.

Γνωστός ήδη ο συγγραφέας χάρη στις πρωτοποριακές μελέτες του *Πλάτων και Ουπανισάντ* (1977) και *Ο στοχασμός και η πίστη* (1991)⁵, όπου αναλύονται οι σχέσεις θρησκείας και λογοτεχνίας, συνέθεσε, με αυτή την ογκώδη μελέτη, μιάν έπιτομή —ένα compendium— της έμπειρίας του από τη λογοτεχνική ανάλυση και τη φιλοσοφική διερεύνηση και της ίδιας του της ποιητικής πράξης και παρουσίας. Η ποίηση του Βιτσαξή δεν είναι, βέβαια, ιδιαίτερα γνωστή, ο λόγος της όμως, όπως φαίνεται από τις ελληνικές συλλογές του *Μονοπάτια* (1975) και *Παντοτεινά και Πρόσκαιρα* (1978), αποτελεί έκφραση της πηγαίας ανάγκης του ποιητή να καταγράψει σε εικόνες το πολύμορφο όραμα του κόσμου που ο ίδιος γνώρισε κατά τις μακρόχρονες περιπλανήσεις του από τη μιά ως την άλλη άκρη της γής.

3. "Όλα τα κείμενα του Διαλόγου συγκεντρώθηκαν στο τομίδιο: Γ. Σεφέρης - Κ. Τσάτσος, *"Ένας διάλογος για την ποίηση"*, Επιμέλεια Λουκάς Κούσουλας, Έκδοτική Έρμης Ε.Π.Ε., Αθήνα 1975 [Νέα Έλληνική Βιβλιοθήκη, ΣΠ 31, Διευθυντής: Άλκης Άγγελου].

4. Βασίλης Βιτσαξής, *Άναφορά στην ποίηση. Δώδεκα δοκίμια αισθητικής προσέγγισης στον ποιητικό λόγο*, Έρμης, [Αθήνα 1997].

5. Βασίλης Βιτσαξής, *Ο στοχασμός και η πίστη. Πέντε δοκίμια γύρω από την αρχαία σκέψη, Έλληνική και Ίνδική, και τον Χριστιανισμό*. Τόμ. Α'-Β'. Βιβλιοπωλείο της «Εστίας», Αθήνα 1991.

Ἡ Ἀναφορά στὴν ποίηση, συνεπῶς, ἀντιπροσωπεύει μιὰ πολύσημη κατάθεση τοῦ Βιτσαξῆ γιὰ τὴν ἐρμηνεία τοῦ ποιητικοῦ λόγου ὡς πρὸς τὶς ποικίλες διαστάσεις του, μὲ ἀρχὴ τὴν ἴδια τὴ φύση του καὶ κατὰληξὴ τὴ μεταφορά —μέσω τῆς μετάφρασης— σὲ μιὰν ἄλλη γλῶσσα. Κατὰ τὴν πορεία του αὐτὴν ὁ συγγραφέας ἐξετάζει τὴν ἐλάχιστη ποιητικὴ μονάδα, τὴ λέξη, τὴ διαφορά ποίησης καὶ πεζογραφίας, τὴν ἀρχικὴ πηγὴ τῆς ποιητικῆς δημιουργίας, τὴν εὐρύτητα τοῦ στοχασμοῦ ποὺ τὴν χαρακτηρίζει, τὸ συλλογιστικὸ της περιεχόμενο, τὸ ἀρτιωμένο ἔργο, τὰ μέσα μὲ τὰ ὁποῖα ὁλοκληρώνεται, τὴ σχέση του μὲ τὴ μυστικὴ ἐνόραση, τὸν χρόνο, τὴ μουσικὴ καί, τέλος, τὴν ἴδια τὴν ψυχικὴ ἐνταση —ἃς τὴν ποῦμε ἔτσι— τοῦ ἀνθρώπου ποὺ τὴν πραγματώνει.

Συνεπῶς ἡ Ἀναφορά στὴν ποίηση ἀποτελεῖ μιὰν ἀπὸ τὶς πρὶν φιλόδοξες προσπάθειες ἐρμηνείας καὶ κατανόησης τῆς ποίησης κατὰ τὴ δεκαετία μας, ποὺ ἐπιδιώκει νὰ ἀγκαλιάσει καὶ νὰ ἐνοποιήσῃ σὲ ἓνα συμπαγὲς ἐκφραστικὸ σύστημα τὴν ποιητικὴ γραφὴ συνολικά, ἀπὸ τὴν πρωταρχικὴ τῆς ἀφετηρία ὡς τὴν τελικὴ τῆς ἀπόληξῃ, δηλαδὴ τὴν κοινοποίησίν της στὸν κόσμον. Μιὰ πλουσιότατη βιβλιογραφία, μὲ ἀναφορὰς σὲ ὅλα σχεδὸν τὰ καλλιτεχνικὰ κινήματα ποὺ καθόρισαν μιὰ φιλοσοφία τοῦ σκέπτεσθαι γιὰ τὸ καλλιτεχνικὸ φαινόμενο, ὑποδεικνύει ἐπιπροσθέτως ὅτι ὁ δοκιμιογράφος, τὸ ἔργο τοῦ ὁποῖου μελετοῦμε, γνωρίζει ἄριστα τὶς συζητήσεις ποὺ γίνονται σήμερον γιὰ τὴν ποίηση καὶ τὴν ποιητικὴ καὶ μπορεῖ νὰ χρησιμοποιοῖ τὰ συμπεράσματά τους γιὰ νὰ θεμελιώσῃ τὴ δική του αἰσθητικὴ πρόταση.

Ποιά εἶναι ὅμως ἡ δική του ξεχωριστὴ πρόταση; Ἀπὸ τὶς «Εἰσαγωγικὲς παρατηρήσεις» του (σελ. 1-5) δηλώνει ὅτι τὸ δοκίμιό του ἀναφέρεται μόνον στὸ δρόμο τῆς Τέχνης καὶ εἰδικότερα στὸ μονοπάτι τῆς ποίησης (σελ. 4), ἀλλὰ, καθὼς ἡ ἀνάλυση ἐκδιπλώνεται, ὁ συγγραφέας καλύπτει ἕναν εὐρύτατο χῶρον συνδεδεμένων θεμάτων ποὺ προέρχονται ἀπὸ πολλοὺς ἐπιστημονικοὺς χώρους. Ἡ γλωσσολογικὴ ἐρευνα ἔχει μιὰ καίρια παρουσία στὴν ἐπιχειρηματολογία τοῦ Βιτσαξῆ καὶ καθορίζει πολλὰ ἀπὸ τὰ ζητήματα ποὺ τὸν ἀπασχολοῦν. Ἰδιαίτερα μάλιστα στὸ δεύτερο κεφάλαιο («Ἡ Λέξη στὴν Ποίηση» (σελ. 19-51)), ὁ δοκιμιογράφος καθορίζει μὲ εὐστοχο τρόπο τὴ λειτουργία τῆς λεκτικῆς μονάδας: Ἡ λέξη, γράφει, μέσα στὴν ποίηση ἀπλώνεται στὸν ἐνδιάμεσο ἐκεῖνον χῶρον ποὺ κινεῖται ἢ ἀντίληψη τοῦ μικροῦ παιδιοῦ καὶ τοῦ πρωτόγονου ἀνθρώπου, ἓνα χῶρον ὄνειρικὸ-ὄπου παραμένουν θοὰ καὶ ἀπροσδιόριστα τὰ σύνορα ἀνάμεσα στὸ ἀντικειμενικὸ καὶ στὸ ὑποκειμενικὸ, ἀνάμεσα στὸ ἐγὼ καὶ στὸν ἐξωτερικὸν κόσμον, ἔτσι ποὺ τὸ ψυχρὸ φῶνημα-σύμβολο νὰ γίνεται ζεστὸ αἷμα καὶ δόνηση ἐσωτερικῆς (σελ. 23-24).

Στὸ παραπάνω ἀπόσπασμα, τμῆμα μιᾶς εὐρύτερης συλλογιστικῆς γιὰ τὴν κατανόηση τοῦ ποιητικοῦ λόγου ὡς πρὸς τὴν αἰσθητικὴν του ἀποτελεσματικότητα, ἀναπτύσσεται μιὰ εἰδικὴ φιλοσοφία τῆς λέξης καὶ τῆς γλώσσας

μέσα στον καλλιτεχνικό λόγο. Μια φιλοσοφία που δεν διαχωρίζει τη λέξη από το νόημα, το ρήμα από το περιεχόμενο, αλλά βλέπει και τα δύο αδιαίρετα και αδιάρρηκτα. Το περιεχόμενο, λοιπόν, γράφει παρακάτω, και η μορφή, πιστεύω πως δεν έχουν αισθητική αυθπαξία και πως μόνο τα δύο μαζί, σαν σε «χημική ένωση», με καταλύτη την αισθητική διάθεση, ή καλύτερα σαν το λευκό φως που προέρχεται από τη μέξη των χρωμάτων της ίριδος, δημιουργούν το αισθητικό φαινόμενο (σελ. 67). Συνεπώς, από τα πρώτα τρία κεφάλαια της 'Αναφορᾶς στην ποίηση διακρίνουμε την προσπάθεια του συγγραφέα για τη μελέτη του αισθητικού φαινομένου σε όλα του τα επίπεδα, καθώς αρχίζει από την ταύτιση λέξης και νοήματος, για να μεταβεί σταδιακά στη μελέτη των ευρύτερων ενότητων του ποιητικού λόγου.

Στην αρχή του επόμενου κεφαλαίου («IV. Οί Πηγές τῆς Ποίησης») εξομολογείται ο συγγραφέας: ...το «ποίημα» είναι μια προσπάθεια του ποιητή να εξωτερικεύσει κάποιο έντονο εσωτερικό του βίωμα και να κοινωνήσει με τον άγνωστο ακροατή του ή αναγνώστη του, αυτόν του σήμερα και εκείνον του αύριο (σελ. 69). Παρ' όλα αυτά, εκείνο που επιπόλαια θα μπορούσε να εκληφθεί ως μια άτομική άσκηση χωρίς αναφορά στον κόσμο τον ίδιο, λαμβάνει μέσα στην καταλυτική χημική ένωση του ποιητικού λόγου μιαν απερίοριστη καθολικότητα: Οικουμενικότητα, δηλώνει παρακάτω, συνδυασμένη με προσωπικό στοιχείο είναι η φύση της αληθινής ποίησης που απευθύνεται στο σύνολο αλλά και στον καθένα ιδιαίτερος. Σε αυτούς που είναι και σε αυτούς που θάρθουν (σελ. 96).

Η καθολικότητα αυτή επιτυγχάνεται με τη στοχαστική διάθεση, με τον βαθύτερο ανθρώπινο διαλογισμό πάνω στην ανθρώπινη μοίρα. Κατά τον συγγραφέα, η ποίηση παραμένει στοιχείο αναπόσπαστο του ανθρώπινου συνειδησιακού χώρου και έκφραση κορυφαία της πνευματικότητάς του («VI. Ποίηση και Στοχασμός», σελ. 101). Με τον στοχασμό η άτομική συνείδηση εξερευνά την πραγματικότητα και διὰ μέσου αυτής επιστρέφει στον εαυτό της. Κάθε ποίημα, κάθε έργο Τέχνης, σημειώνει, είναι μια υπέροχη αποτυχία (σελ. 127), μια αποτυχία που εκφράζει τη μεγάλη επιτυχία της ποίησης. "Αν όμως όλα τα ποιήματα, γράφει, είναι αποτυχίες, ή ίδια ή Ποίηση δεν είναι! (σελ. 128). Και προσθέτει: "Η ποίηση, όπως άλλωστε κάθε τέχνη, είναι δημιουργία κάποιου οράματος, μιάς «μακάριας στιγμής», και ο ποιητής έχει ανάγκη να εκμεταλλευθεί το περιορισμένο μέσο της γλώσσας, που διαθέτει, ως τις ακραίες του δυνατότητες, για να μπορέσει να εκφράσει και να μεταδώσει έστω και ένα μικρό ποσοστό της «πανοραμικής» και άπείρανης εσωτερικής του θέας την ώρα της έμπνευσης («VIII. Τα έκφραστικά μέσα της Ποίησης», σελ. 132). Για να καταλήξει: "Η τελευταία [δηλαδή η Ποίηση] δεν είναι μόνο ουσία αλλά και μορφή. Είναι και «θεία πνοή» αλλά και «θεϊκός λόγος» (σελ. 164).

Μέσα ἀπὸ αὐτὴ τὴ σταδιακὴ ἐξερεύνηση ὁ δοκιμιογράφος περνάει στὰ βαθύτερα στρώματα τῆς ποιητικῆς πράξης, τὸν μυστικισμό, τὸν χρόνο καὶ τὴ μουσικὴ. Τὰ κεφάλαια αὐτὰ (ἕνατο, δέκατο καὶ ἐνδέκατο) συνιστοῦν, νομίζω, τὴν κορυφαία συμβολὴ τοῦ συγγραφέα στὴν ἐρμηνευτικὴ τῆς ποιητικῆς δημιουργίας. Στὸ κεφάλαιο γιὰ τὴ σχέση ποίησης καὶ μυστικισμοῦ ὁ Βιτσαξῆς ξεκινάει στὴν ἀνάλυσή του μὲ τὴν ὑπόδειξη τῶν πολλαπλῶν ὀριζόντων, πίσω ἀπὸ τοὺς ὁποίους κατηγοροῖ ἢ «ἄλλη», ἢ «κρυμμένη πλαγιά», ὅπως σημειώνει (σελ. 167). Ἡ κρυμμένη πλαγιά ὁδηγεῖ τὸν μελετητὴ σὲ μιὰ βαθυστόχαστη ἀνάλυση τοῦ μυστικοῦ βιώματος σὲ ὅλα τὰ μήκη καὶ πλάτη τῆς γῆς, σὲ θεολόγους καὶ ποιητές, σὲ ἀσκητὲς καὶ φιλοσόφους, ἕως ὅτου ὀλοκληρώσει τὴν περιήγησή του, στὴν ἀκροτελεύτια πρόταση τοῦ ἑνῆτος κεφαλαίου («Ποίηση καὶ Μυστικισμός»): *Καὶ ὁ μυστικὸς δρόμος θὰ τὸν φέρει [δηλαδή τὸν ποιητὴ] ἀντικριστὰ στὸ μακρινὸ δράμα του. Σὲ ἕνα θάμπος ἀχνό, μὰ συγκλονιστικό, τῆς ἔσχατης Ἐνώσης ἢ τῆς συμπαντικῆς ἐνότητας* (σελ. 208). Ἐδῶ ὁ δοκιμιογράφος ἀνάγει τὴν ποιητικὴ δημιουργία σὲ ἕνα μυστικὸ βίωμα ποὺ μεταδίδουν οἱ λέξεις σὲ κάθε ἀναγνώστη ὡς ἀντανάκλαση τοῦ βιώματος τοῦ ποιητῆ. Ἡ συμπαντικὴ ἐνότητα, ἢ ταύτιση ὑποκειμενικοῦ καὶ ἀντικειμενικοῦ, ἀποτελοῦν τελικὰ τὴν ἀπώτερη λειτουργία τοῦ ποιητικοῦ λόγου, τὴν ὀριστικὴ τοῦ ἐπιτυχία.

Φυσικά, τὸ μυστικὸ βίωμα ὁδηγεῖ τὸν συγγραφέα στὴν ἀνάλυση τοῦ ἄλλου σημαντικοῦ συστατικοῦ στοιχείου τῆς ποιητικῆς δημιουργίας, τοῦ χρόνου. Μέσα ἀπὸ τὴν παρουσίαση τῶν περισσότερων καὶ σημαντικότερων ἀπόψεων ποὺ ἔχουν διατυπωθεῖ γιὰ τὴ λειτουργία τοῦ ποιητικοῦ λόγου μέσα στὸν ἀνθρώπινο χρόνο καὶ μέσα στὴ συγκεκριμένη αἴσθηση τῆς χρονικῆς ροῆς ποὺ ὁ καθένας μας διαθέτει, ὁ Βιτσαξῆς διαβλέπει ὅτι πολλὰ προφανῶς στοιχεῖα τοῦ ποιητικοῦ λόγου, ὅπως τὸ μέτρο καὶ ὁ ρυθμός, προέρχονται ἀπὸ αὐτὴ τὴν πρωταρχικὴ πηγὴ. Ἡ χρονικὴ αἴσθηση προσφέρει στὸν ἀναγνώστη τὴ δυνατότητα νὰ νιώσει καὶ νὰ συμπλεύσει μὲ τὴ χρονικὴ αἴσθηση τοῦ ποιητῆ, νὰ ταύτισθεῖ δηλαδή μὲ μιὰν ἄλλη χρονικότητα, ὅπως τὴν ὀνομάζει, ἀκολουθώντας τὸν Μάρτιν Χάιντεγκερ. *Τὸ ποίημα, καταλήγει, ἀνήκει στὴ χρονικότητα καὶ ἐντάσσεται, σὰν κάθε δημιούργημα, στὸν κοσμικὸ ρυθμό. Οἱ δικοὶ του ἐσωτερικοὶ χρόνοι ἀποτελοῦν ἕνα μικρόκοσμο ποὺ μετέχει τῆς ἐλευθερίας τῆς δημιουργίας καὶ τῆς ἁρμονίας ποὺ τὴν χαρακτηρίζουν* (σελ. 246).

Ἡ πρόταση αὕτη δὲν ἔρχεται μόνον ὡς καταληκτικὴ τοῦ δέκατου κεφαλαίου («Τὸ στοιχεῖο τοῦ χρόνου στὴν Ποίηση»), ἀλλὰ κυρίως ὡς ἀφηγηρικό-εἰσαγωγικὸ σημεῖο γιὰ τὸ ἐπόμενο («XI. Ποίηση καὶ Μουσικὴ») καὶ τὴν ἀνάλυση τῶν σχέσεων ποίησης καὶ μουσικῆς, γιὰ ἕνα ζήτημα δηλαδή γιὰ τὸ ὁποῖο, κατὰ τὸν εἰκοστὸν αἰῶνα, γράφτηκαν ἀμέτρητες πραγματείες καὶ τὸ ὁποῖο πολλὲς ποιητικὲς σχολὲς ἔκαμαν βασικὸ σύνθημα τῆς γραφῆς των. Γιὰ τὸν συγγραφέα, ἡ σχέση ποίησης καὶ μουσικῆς εἶναι ἀπὸ τὴν ἀρχαιότητα

στεννότατη, σὲ σημεῖο πού νά πιστεῦει ὅτι ἡ μία ὁλοκληρώνεται μέσα στὴν ἄλλη καὶ ὅτι οἱ δύο καλλιτεχνικὲς μορφὲς οὐσιαστικὰ ἐφάπτονται καὶ ἐκφράζουν τὴν ἴδια — ἢ τουλάχιστον μία συγγενική — βιωματικὴ συγκίνηση. *Τί λιγότερο, ἀναρωτιέται, ἀποζητάει ἡ ποίηση* [ἐννοεῖται: ἀπὸ τῆ μουσικῆ], *ὅταν μὲ τοὺς τρόπους τῆς τείνει νὰ ὑπερβεῖ τὴ γλώσσα, νὰ τὴν χρησιμοποιήσῃ σὲ ἄλλο ἐπίπεδο καὶ νὰ τὴν κάνει νὰ «σημάνει» μᾶλλον παρὰ νὰ εἰπεῖ;* (σελ. 281). Αὐτὸ τὸ ἐρώτημα οὐσιαστικὰ διατυπώνει καὶ τὴν τελικὴ ἀποψη τοῦ δοκιμιογράφου γιὰ τὴ σχέση ποίησης καὶ μουσικῆς ὡς ἀλληλοσυμπληρούμενων ἐκφραστικῶν προσπαθειῶν πού ἀποσκοποῦν στὸ νὰ δώσουν ρυθμὸ στὰ ἐξωτερικὰ φαινόμενα· ἕναν ρυθμὸ, ὥστόσο, ἄλλης τάξεως καὶ μορφολογίας, πού τελικὰ νοηματοδοτεῖ κάθε στοιχεῖο τὸ ὁποῖο ἔχει ἐνταχθεῖ στὴν καλλιτεχνικὴ μονάδα.

Μετὰ τὸ κεφάλαιο αὐτὸ ὁ Βιτσαζζής περνάει στὸ δωδέκατο — καὶ τελευταῖο — κεφάλαιο τῆς *Ἀναφορᾶς στὴν ποίηση*, πού τὸ ἀφιερώνει στὴ μελέτη «τῆς μετὰφρασης τοῦ Ποιητικοῦ Λόγου», τῆς ἐκφραστικῆς, δηλαδή, πρακτικῆς, διὰ μέσου τῆς ὁποίας μπορεῖ νὰ καταδειχθεῖ ἡ σημασία κάθε καλλιτεχνικοῦ ἔργου σὲ μιὰν ἄλλη γλώσσα καὶ σὲ ἕναν ἄλλο πολιτισμό. Τὸ κεφάλαιο αὐτὸ μᾶς προσφέρει μὲ μοναδικὴ πληρότητα τὶς σημαντικότερες θεωρίες καὶ ἀπόψεις γιὰ τὴ μεταφραστικὴ πράξη ἀπὸ τὴν ἀρχαιότητα ἕως σήμερα καὶ τὴ σημαντικότερη λειτουργία πού διαδραμάτισαν πολλὰ ἔργα, μεταφραζόμενα σὲ μιὰν ἄλλη πολιτισμικὴ μονάδα ἀπὸ ἐκείνην πού τὰ δημιούργησε. Τὸ κεντρικὸ ζήτημα πού τὸν ἀπασχολεῖ, βέβαια, εἶναι ἡ «μεταφρασσιμότητα» τοῦ ποιητικοῦ λόγου, ἡ δυνατότητα, δηλαδή, νὰ μεταφραστεῖ καὶ νὰ λειτουργήσῃ ποιητικὰ σὲ μιὰν ἄλλη γλωσσικὴ μορφή. Μέσα ἀπὸ τὸν λαβύρινθο τῶν διάφορων ἀπόψεων γιὰ τὴ δυνατότητα αὐτὴν, ὁ συγγραφέας καταλήγει σὲ ὁρισμένα χρήσιμα καὶ πολὺ ἐνδιαφέροντα συμπεράσματα: *Ὁ ἄξιος μεταφραστής, γράφει, ὅπως ἀκριβῶς καὶ ὁ ἀρχικὸς δημιουργός, εἶναι ἀνάγκη, τὴν ὥρα τῆς δουλειᾶς του, νὰ βαπτιστεῖ στὴν κολυμπήθρα τῆς δημιουργικῆς ἀνάτασης. Θὰ πρέπει νὰ εἶναι ἱκανὸς νὰ ξεχωρίζει ἀνάμεσα στὴν ψευδο-αισθητικὴ διαδικασία τῆς μηχανικῆς γλωσσικῆς μίμησης καὶ τῆς δημιουργικῆς, ἐφ ε υ ρ ε τ ι κ ῆς θὰ τὴν ἔλεγα, διεργασίας* (σελ. 386-387).

Διατυπώνοντας, μὲ τὸν τρόπο αὐτόν, τὰ καθήκοντα τοῦ μεταφραστῆ, ὁ συγγραφέας ἐπιδιώκει νὰ ἐρμηνεύσῃ τὴν ἐπιτυχία ὁρισμένων μεταφράσεων πού κατορθώνουν πολὺ συχνὰ νὰ ὑπερβοῦν καὶ αὐτὸ ἀκόμη τὸ πρωτότυπο. Αὐτὸ ὀφείλεται, ὅπως παρατηρεῖ, στὴν ταύτιση μεταφραστῆ καὶ «ἀρχικοῦ» ποιητῆ, καθὼς καὶ στὴν ἀπόσβεση τοῦ ἑαυτοῦ τοῦ μέσα στὸ μεταφραζόμενο ἔργο (βλ. σελ. 390). Μόλις αὐτὴ ἡ ταύτιση καὶ ἡ ἀπόσβεση λειτουργήσουν καὶ ἐπιτύχουν, τότε τὸ μεταφρασμένο κείμενο γίνεται μιὰ αὐτόνομη μονάδα, ἕνα νέο καί, σὲ πολλὰ σημεῖα, διαφορετικὸ κείμενο, πού σημαίνει μὲ ὅλη τὴν

πληρότητα τῆς πρωτότυπης δημιουργίας στὸ καινούργιο ἐκφραστικὸ περιβάλλον, ὅπου μεταφυτεύτηκε. Ὅπως δηλώνει κατόπιν, εἶναι σημαντικὸ κά-θε μετάφραση νὰ ἐπιτυγχάνει μὲ ὅλα τὰ δυνατὰ μέσα τὴ μετάγγιση μιᾶς αἰσθητικῆς ἐμπειρίας. Ἐκεῖ δηλαδή πού ἐπικεντρώνεται ἡ σημασία, ἐκεῖ πού ἀρχίζει καὶ ἐκεῖ πού τελειώνει κάθε ἔργο Τέχνης (σελ. 397). Ἄν ἡ μετάγγιση αὐτὴ γίνεῖ ἀποδεκτὴ ἀπὸ τὴν καινούργια γλωσσικὴ κοινότητα, τότε ὁ μεταφραστὴς ἔχει ἐπιτύχει στὸν ρόλο του ὡς μεταφορέα αἰσθητικῶν παραστάσεων ἀπὸ τὴ μιὰ γλώσσα στὴν ἄλλη καί, ἐπομένως, στὴ μεταφορὰ νέων ἐμπειριῶν ἀπὸ τὴ μιὰ γλώσσα στὴν ἄλλη.

Ἡ Ἀναφορὰ στὴν ποίηση ὁλοκληρώνεται μὲ ἓναν τρόπο πού ἀποδεικνύει τὴ σεμνότητα τοῦ συγγραφέα· δηλαδή μὲ ἓνα σύντομο ποίημα τοῦ ἴδιου τοῦ συγγραφέα γιὰ τὴν Ποίηση, στὸ ὁποῖο αὐτὸς ἐκφράζει τὴ φευγαλέα καὶ σχεδὸν ὄνειρικὴ ἐπαφὴ πού κάθε δημιουργὸς ἐπιτυγχάνει μὲ τὴν αὐθεντικὴ καὶ οὐσιαστικὴ ποιητικὴ δημιουργία, μὲ τὴν ἴδια τὴν Ποίηση. Μέσα στὸ σύντομο αὐτὸ ποίημα ὁ ποιητὴς μᾶς προσφέρει τὸν δικό του ποιητικὸ χῶρο, ἀλλὰ ταυτόχρονα καὶ τὴν προσωπικὴ του περιπέτεια μὲ τὴ δημιουργικὴ πράξη. Ποιητὴς, ὅπως εἶδαμε, καὶ ὁ ἴδιος, δὲν παύει νὰ πιστεύει ὅτι ἡ οὐσιαστικότερη ἐπαφὴ μὲ τὴν ποίηση δὲν εἶναι ἡ σχοινοτενὴς ἀνάλυση διάφορων ποιητικῶν ἀπόψεων, ἀλλὰ ἡ μετοχὴ στὴν ἴδια τὴν ποιητικὴ πράξη, ἡ «ἐκθεση» τοῦ δοκιμιογράφου στὴ δύναμη καὶ τὴν ἀδυναμία τοῦ ποιητικοῦ λόγου. Κατηφόρησα, γράφει, τοὺς ἀνήφορους τοῦ ἀναρχοῦ Λόγου / Ἐσπεῖρα προσμονὲς στὰ πεφταστέρια / Καὶ θέρισα χαμόγελα στὶς μενεξεδένιες αὐγές (σελ. 401).

Τὸ ποίημα εἶναι μιὰ καταγραφή τῶν αἰσθησιακῶν δεδομένων πού ὀδηγοῦν στὴν ποιητικὴ πράξη· *ψηλάφισα, γεύτηκα, ἄκουσα, εἶδα* — δηλώνει ὁ ποιητὴς (δ.π.). Μέσα ἀπὸ τὴν «ἄφεση» τῶν αἰσθήσεων νιώθουμε τὴν ποιητικὴν ἰδέα καὶ παρουσία νὰ ἐκδιπλώνεται καὶ νὰ ὁλοκληρώνεται στὸ τελευταῖο τρίστιχο τοῦ ποιήματος, πού ὁλοκληρώνει καὶ τὴ σπουδὴ τοῦ συγγραφέα: *Κάπου ἐκεῖ κοντὰ / Ἀλαφροπάτητη περνοῦσε / Ἡ ποίηση* (δ.π.). Πράγματι, μέσα ἀπὸ τὴν τόσο ἐκτενὴ καὶ τόσο πολυεπίπεδη ἀνάλυση, βλέπουμε ὅτι τελικὰ ποίηση εἶναι αὐτὸ πού ἐκφεύγει ὁποιαδήποτε ἀνάλυση, αὐτὸ τὸ στοιχεῖο καὶ ἡ αἴσθηση τοῦ λόγου πού περνάει κοντὰ μας ἀλλὰ ἀπομακρύνεται ὡς ὄραμα φευγαλέο, ἀλαφροπάτητο. Αὐτὸ τὸ ὄραμα καὶ ἓνα ἀμυδρὸ καὶ κάπως ἐκλογικευμένο ἀπεικασμὰ του ἐπιχείρησε ὁ δοκιμιογράφος-ποιητὴς νὰ μᾶς προσφέρει σὲ ὁλόκληρη τὴ μελέτη του.

Ἀνακεφαλαιώνοντας, θὰ λέγαμε ὅτι ἡ Ἀναφορὰ στὴν ποίηση ἀποτελεῖ μιὰν ἀπὸ τίς πρὶν ἐνδιαφέρουσες, πλήρεις καὶ πολυδιάστατες καταθέσεις πού ἔχουμε στὴ γλώσσα μας γιὰ τὴν ἐρμηνεία τοῦ ποιητικοῦ φαινομένου στὴν καθολικὴ καὶ τὴν πανανθρώπινη σημασία του. Εἶναι ἰδιαίτερα σημαντικὸ τὸ γεγονός ὅτι μιὰ παρόμοιος ὕψους καὶ μεγέθους ἐξερεύνηση πραγματοποιεῖται

μέ ευαισθησία και ποιητική διάθεση, με λεπτότητα και καλαισθησία, γεγονόδες που αποκαλύπτει την ιδιαίτερη στάση του δοκιμιογράφου απέναντι στο ίδιο το υλικό του. Μετά από δεκαετίες αναλυτικών και ορθολογιστικών προσεγγίσεων είναι εξαιρετικά ενδιαφέρον να νιώθουμε, μέσα σε ένα κείμενο όπου ο συγγραφέας του έχει αφομοιώσει την αναλυτική σκέψη, την ποιητικότητα να καθίσταται έρμηνευτική «σταθερά» και διαφωτιστικό έργαλειο. Η κατάθεση του Βασίλη Βιτσαξή είναι ένα πολύτιμο απόκτημα της κριτικής μας παράδοσης που ελπίζουμε να γονιμοποιήσει τη σκέψη και την ευαισθησία των νεώτερων δημιουργών, ώστε να εισέλθουν με γνώση και σεβασμό στον ποιητικό χώρο, στην λογική και τη μεταφυσική του. Η Αναφορά στην ποίηση ανοίγει τον δρόμο για μια σειρά νέων συζητήσεων σχετικά με τη λειτουργία του ποιητικού λόγου στη γλώσσα μας και για τουτό θα πρέπει να την χαιρετίσουμε ως ένα σημαντικότερο καλλιτεχνικό γεγονός που εγκαινιάζει μια νέα περίοδο στοχασμού πάνω στην ευρύτερη σημασία της πρωτότυπης δημιουργίας στη χώρα μας και στην εποχή μας.